

Ала ЖАРДЗЕЦКАЯ

ЭКАЛАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ Ё СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

НА ПРЫКЛАДЗЕ ТВОРАЎ ІВАНА ПТАШНІКАВА, ВІКТАРА КАЗЬКО, АЛЕСЯ ЖУКА, ВІКТАРА КАРАМАЗАВА

Вечная ў мастацкай творчасці тэма прыроды, адносін чалавека да яе набыла асаблівую актуальнасць у век навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, калі супярэчнасці паміж грамадствам і навакольным асяроддзем надзвычай абвастрыліся. У апошні час праблемы экалогіі набываюць глабальны характар. Сённяшні стан прыроды выклікае вялікую трывогу ва ўсім свеце. Захаванне прыроднага асяроддзя – найвастрэйшае сацыяльнае пытанне, вырашэнне якога патрабуе агульных намаганняў усяго чалавецтва.

Застаючыся цэнтральнай у літаратуры, праблема ўзаемаадносін чалавека і прыроды ўзбагацілася ў апошні час новымі аспектамі, звязанымі з неабходнасцю мастацкага даследавання сацыяльна-маральных асноў сучаснага жыцця працоўных мас і чалавечай асобы. Тэма ўзаемаадносін чалавека і прыроды ў літаратуры нашых дзён загучала паграмадзянску абвострана, з драматычнай напружанасцю або раманычнай прыўзнятацю, раскрываецца яна ў перапляценні з найважнейшымі сацыяльнымі і маральна-этычнымі праблемамі эпохі.

Узаемаадносіны сучаснага чалавека з прыродай ускладніліся, ускладніўся і сам духоўны свет чалавека нашага грамадства. Узброены найноўшымі навуковымі дадзенымі пра заканамернасці многіх прыродных з'яў, ён адчувае больш глыбокую, чым проста ўтылітарную, сувязь з прыродай. Раскрыць сутнасць гэтых новых узаемаадносін чалавека і прыроды ва ўсёй іх паўнаце, адлюстраваць самыя тоўкія рухі душы і сэрца сучаснага героя, асэнсаваць свет яго думак і імкненняў – няпростая задача нашай літаратуры.

Як адзначаў Іван Мележ, "навукова-тэхнічны прагрэс паставіў перад пісьменнікамі новыя, больш складаныя праблемы. Адна справа – апяці заваць працу чалавека з касой ці плугам, і зусім іншае – адлюстраваць пачуцці, эмоцыі чалавека, што стаіць каля пульта сучаснай электронна-вылічальнай машыны, якая кіруе тэхналагічным працэсам буйнога прадпрыемства" [6, с. 214].

Тэма "чалавек і прырода" шырока прадстаўлена ў сучаснай беларускай літаратуры ва ўсіх яе жанрах. Да яе ўсё больш звяртаюцца публіцысты, літаратурныя крытыкі, тэарэтыкі і гісторыкі літаратуры, якія, аб'яўляючы мастацкі вопыт класічнай сусветнай літаратуры, раскрываюць вялікую сацыяльна-філасофскую каштоўнасць гэтага вопыту для асэнсавання праблем экалогіі ў жыцці сённяшняга чалавека.

У мастацкай літаратуры влучылася так званая літаратурная экалагічная плынь, у цэнтры яе – творы І. Пташнікава, В. Карамазова, В. Казько, А. Жука, М. Стральцова, А. Кудраўца і інш. Навакольная прырода дапамагае літаратарам больш выразна і дакладна паказаць унутраны свет герояў, раскрыць іх светаадчуванне, імкненні. А таксама праз стаўленне чалавека да прыроды раскрываюцца адносіны паміж людзьмі. Усе творы І. Пташнікава, В. Карамазова, В. Казько, А. Жука, М. Стральцова прасякнуты думкай, што духоўная цэласнасць сучаснага чалавека немагчымая без той рэальнасці, з якой звязана яго жыццё. У сілу сваёй спецыфікі надзвычай багатая на экалагічныя матывы "вясковая" проза. Ды і ў кожным прыкметным творы апошніх гадоў незалежна ад яго праблематыкі з той ці іншай сілай гучыць заклапочанасць станам навакольнага асяроддзя і выяўляецца клопат пра будучыя пакаленні.

Дзеля вырашэння глабальнай праблемы сучаснасці беларускія празаікі звяртаюцца да вопыту роднай літаратуры, да класічных традыцый і таго, што асабіста ім дорага, што ўваходзіць у паняцце "родны парог" Цяпло роднага дому заўсёды сагравала. Зусім не выпадкова ў творчасці І. Пташнікава, В. Карамазова, В. Казько, А. Жука так многа месца адведзена бацькоўскаму краю. Іх творы нясуць чытачу свет любові да сваёй зямлі, да людзей, праца якіх пераўтварае прыроду, вясковае жыццё. Родныя пейзажы дапамагаюць пісьменнікам больш пранікнёна выказаць жывое пачуццё да Радзімы, глыбей раскрыць душу свайго народа.

Іван Пташнікаў, напрыклад, нязменна праяўляе вялікую зацікаўленасць да бацькоўскага краю, да жыцця землякоў – жыхароў паўночнай Міншчыны. Родныя мясціны адлюстраваны ў многіх творах пісьменніка, у тым ліку і ў рамане "Мсціжы".

Магілёўшчыне, людзям гэтага краю прысвячае творы Віктар Карамзаў. Яго раман "Пушча" расказвае пра унікальную красу лясоў над Сожам, пра людзей, якія жывуць у зямных клопатах і канфліктах.

Пра палескі край усхвалявана, з вялікай любоўю пішуць Віктар Казько і Алесь Жук. Сёння на Палессі адбываюцца грандыёзныя падзеі: асушваюцца балоты, ствараюцца шматгаліновыя комплексныя гаспадаркі, мяняецца ў цэлым аблічча краю. Усё гэта знайшло адлюстраванне ў рамане "Неруш" В. Казько і ў аповесці "Паляванне на Апошняга Жураўля" А. Жука.

Ва ўзаемадзеянні чалавека з прыродай беларускія празаікі знаходзяць багаты матэрыял для пастаноўкі і вырашэння вострых сацыяльна-эканамічных праблем сучаснасці. У творах, разнастайных па жанрах, пісьменнікі імкнуцца паказаць, што прырода – гэта не толькі гіганцкая будаўнічая пляцоўка, не толькі сродак існавання і асяроддзе пражывання чалавека, але і "яго радзіма, зямля, на якой жылі яго продкі і будуць жыць яго дзеці і ўнукі" [9, с. 150].

Моцна звязаны з зямлёй, з навакольным светам многія героі сучаснай беларускай прозы. Так, галоўны герой рамана *Івана Пташнікава* "Мсціжы" Андрэй Вялічка не ўяўляе сябе без роднай зямлі, па якой ходзіць ужо амаль паўвека. Гэта "зямля са снегам пад нагамі зімой, з грязю, з сыпкім пяском, сасновымі шэрымі шышкамі і дробнай дзяцельніцай – летам; з цвёрдай, што камень, **грудай позна ўвосень**, калі зямля грукала пад боці на ўвесь свет і аж звінела, як парожняя" [7, с. 195]. Андрэй Вялічка жыве на гэтай зямлі, ён успрымае яе як жывую істоту, у якой ад вайны тэя ж раны, што і ў чалавека. Яна для яго не толькі карміцелька. Дарагія, любячы яго сэрцу, родныя для яго лес, луг, рэчка – уся з дзяцінства блізкая прырода. Андрэй Вялічка не жадае мяняць месца жытцядзяння і "ехаць пад Полацк", дзе яму абяцаюць лепшыя ўмовы жыцця. Ён застаецца верным сваім караням, сваёй філасофіі жыцця. Прырода для Вялічкі – гэта частка яго самога, яго духоўнага свету, ён адчувае яе як жывую істоту і старанна ахоўвае. Вялічка не можа пакінуць тое, часцінай чаго з'яўляецца.

Увогуле, у рамане "Мсціжы" І. Пташнікаў вывільвае яе як майстар тонкага псіхалагічнага аналізу, бо вельмі глыбока ў мастацкіх вобразах раскрыў адносіны чалавека да свету, да грамадства, да прыроды, да сябе самога. Усе падзеі ў творы, а таксама і пейзажныя замалёўкі, прапускаюцца праз свядомасць галоўнага героя, праз суб'ектыўнае чалавечае ўспрыманне. Таму прырода ў І. Пташнікава, па сутнасці, – ужо не самакаштоўнасць, а больш – псіхалагічны свет чалавека.

Не ўяўляюць сябе без сваёй зямлі, без сваіх балот, азёр, рэк і героі твораў Віктара Казько і Алеся Жука. Паляшук выйшаў з балота, для яго яно было родным домам. Валоты "не толькі засцілі свет, **пладзілі з'яд і жодна гарылі княжборцаў ліхаманкамі**, але і кармілі іх, адорвалі ягадай – журавінай, давалі траву і дровы і птушку на стол, укрывалі ад ворага" [5, с. 63]. Суровая, але блізкая сэрцу палешукоў прырода давала ім усё неабходнае для жыцця, як апісаў *Віктар Казько* ў рамане "Неруш". Шмат на Палессі было птушак, асабліва буслоў, і "шмат чаго было ў палешукоў ад гэтых буслоў, шмат чаго і ў гэтых птахуў у белых світках ад людзей, што жывуць у палескім краі. Аднолькава сціплыя яны і маўклівыя" [5, с. 6].

Больш за людзей, птушкі, як і людзі, моцна прывязаны да родных мясцін. "Кожны год прыляталі, – піша *Алесь Жук* у аповесці "Паляванне на Апошняга Жураўля", – жураўлі на роднае поле, кружыліся, доўга шукалі пакінутае і здабытае і потым адляталі, адляталі туды, дзе свеціць няроднае цёплае сонца" [4, с. 101]. Як і людзі, птушкі ўмеюць захоўваць вернасць. І ўвогуле, на думку пісьменніка, яны жывуць па тых жа законах, што і людзі, і "прыпісваюць" ім гэтыя законы самі ж людзі. Адзначаючы шмат агульнага ў паводзінах, у знешнім выглядзе чалавека і птушак і пераносячы маральныя каштоўнасці людзей, выпрацаваныя шматвяковай гісторыяй, на жыццё птушак, пісьменнік тым самым падкрэслівае адзінства чалавека і прыроды, іх арганічную еднасць.

Прырода мудрая, чалавек павінен быць яшчэ мудрэйшым, бо ён адзіная разумная істота на зямлі, – такая думка гучыць у многіх творах сучаснай беларускай прозы. Чалавек, як адзначаюць пісьменнікі, павінен быць сапраўдным гаспадаром на зямлі, і ў адрозненне ад іншых істот яму неабходна ўмець спазнаваць законы прыроды і правільна іх выкарыстоўваць. У век навукова-тэхнічнай рэвалюцыі людзі парушылі гэтыя законы. Дзве культуры – культура прыроды і культура чалавека – у нечым разышліся, пайшлі насуперак адна адной.

Навукова-тэхнічную рэвалюцыю беларускія празаікі паказваюць як выключна складаную з'яву. Безумоўна, у творах сучаснай літаратуры яна выступае як адзін з магутных фактараў чалавечага прагрэсу. Пры гэтым для пісьменнікаў "найважней не імкненне непасрэдна адлюстравання працэсы жыцця, а імкненне паказаць гэту рэвалюцыю ў суаднесенасці з

сацыяльным прагрэсам, паказаць яе як гістарычную з'яву нашага часу, якая вельмі актыўна, пастаянна, супярэчліва ўздзейнічае на грамадскую і індывідуальную свядомасць нашага сучасніка, а разам з гэтым на свядомасць пісьменніка, герояў яго твораў, саміх чытачоў" [3, с. 52].

Навукова-тэхнічная рэвалюцыя, бясспрэчна, палегчыла жыццё чалавека, вызваліла яго час для духоўнага росту, культурнага ўзбагачэння. Гэта добра разумеюць і пісьменнікі, і іх героі. "Цяпер тэхніка, старшыня, вунь якім калгасам варочае. Людзі цяпер не тыя. Цяпер не некалі – усяго хватае", - заяўляе Мароз, адзін з герояў апавесці А. Жука "Паляванне на Апошняга Жураўля" [4, с. 66].

Але навукова-тэхнічная рэвалюцыя як з'ява прынцыпова новая непазбежна разбурае старое. Не абыходзіцца тут і без выдаткаў: не ўсякае старое азначае непатрэбнае, аджылае. Калі НТР закранае такія вечныя катэгорыі, як любоў да зямлі, поўныя глыбокай павагі адносіны да продкаў, спрадвечныя маральныя асновы, наспяваюць канфлікты. Таму ўсё новае, што ўваходзіць у жыццё, не павінна бязлітасна закрэсліваць тое, што жыве ў душы чалавека, з'яўляецца неад'емнай часткай яго глыбока самабытнага жыццёвага ўкладу. Усе дасягненні навукі і тэхнікі, як вядома, у канчатковым выніку накіраваны на прагрэсіўнае пераўтварэнне рэчаіснасці. Але не ўсякае пераўтварэнне прыроды застаецца беспакараным для чалавека, нават калі гэта пераўтварэнне з'яўляецца неабходным, карысным з пункту гледжання сучаснасці.

Меліярацыя на Палессі, напрыклад, у першыя гады яе ажыццэўлення прывяла да небывала высокіх ураджаяў. Так, у рамане В. Казько "Неруш" апісваецца, як "зерне не паспявалі адвозіць ад камбайнаў, яго не было куды ссыпаць, не хапала тэкоў, павецяў, яго не паспявалі лапаціць і сушыць на сушылках" [5, с. 295]. Разам з тым меліярацыя мела і выдаткі: "Грыбы ў дубняку звяліся, суніца вырадзілася ў нейкую даволі брыдкую і агідную траўку, на якой ні ягады, ні ліста, адзіная толькі голая і чорная сцяблічка" [5, с. 287]. У валакністае голае сцябло ператварылася і ўся іншая трава: Перасталі хадзіць у гэты дубняк людзі. Неяк непрыемна і жудасна адчувалі яны сябе тут. "Птушкі таксама грэбавалі дубняком, яны пакінулі яго, пайшлі з яго моўчкі, без песняў і крыку" [5, с. 237].

Непрадуманнае ўмяшанне чалавека ў прыродныя працэсы прывяло да таго, што ў многіх месцах Палесся амаль цалкам знік лес. Так, у Княжборы, дзе адбываюцца падзеі, апісаныя ў рамане В. Казько "Неруш", за адну вясну, за адно лета знікла ўсё: высеклі дубы, прапалі і грыбы. У бядотным становішчы з'явіліся звяры і птушкі. Палескія буслы вымушаны былі пакінуць свае родныя месцы. "Меліярацыя пагражае жыццю пяці мільёнаў птушак", – піша В. Казько [5, с. 189].

Перастараліся, калі асушалі балоты і высыкалі лясы, у выніку чаго высахла вада ў калодзежах, абмялелі рэкі, сажалкі, у якіх не стала рыбы. Ад вялікай колькасці жалеза вада зрабілася чырвонай. "Даўцаць міліграмаў жалеза на літр вады. Металургічны камбінат можна будаваць... Не больш як нуль цэлых гіяць дзесятых гэтага жалеза ў вадзе дапушчальна... ? балот, асушаных – з гарфянікаў жалеза. Парушана геалагічная раўнавага" [5, с. 316]. В. Казько б'е трывогу ў сувязі з тым, што няўмелае ўмяшанне чалавека ў з'явы прыроды прыводзіць да драматычных вынікаў.

Планы ж былі зусім іншыя. І меліяратары, і княжборцы, якія ўдзельнічалі ў асушцы балот, у высечцы лясоў, меркавалі "потым адрадзіць хлебным коласам, караваем, малаком, мясам". Думалі ўзяць, а на самай справе страцілі. "Поле ёсць ужо, і гэта вёска, але знікае само Палессе. Палессе бунтуе супраць яго [Мацвея] умяшання, а што будзе заўтра?.. І ці будзе хлеб?" [5, с. 320].

Вынік аказваецца супярэчлівым. "Так заяўляе пра сябе складанасць экалагічных праблем у наш час, складанасць, якая напаўняе глыбокім, сапраўды жыццёвым драматызмам і вобраз Мацвея Роўды" [2, с. 192]. Шэраг важных пытанняў паставіла жыццё перад гэтым героем: як накарміць хлебам аднавяскоўцаў, дзе ўзяць зямлі, каб вырасціць яго. Карэнны паляшук пачынае змагацца з балотам толькі з высакародных імкненняў: хоча палепшыць жыццё землякоў, вырваць іх з-пад улады балот, даць ім больш добрай, урадлівай зямлі. Усе яго клопаты і хваляванні "зыходзіліся і замыкаліся на адным – на хлебе". Жыццё паставіла перад ім выбар – балоты ці хлеб. "Дык хай будзе лепш хлеб", – вырашае Мацвей. Зыходная пазіцыя, на першы погляд, здаецца па-сапраўднаму высакароднай і неабходнай. Але, не жадаючы таго, Мацвей Роўда груба парушыў біялагічны рэжым, аснову захавання прыроды і яе багаццяў; Герой быў перакананы, што служыць найвышэйшай праўдзе, найвышэйшай мэце – накарміць людзей, даць ім хлеб. Аднак менавіта ў гэтым і хаваецца самападман, бо нельга лічыць

найвышэйшай мэтай тое, што з'яўляецца толькі сродкам да яе дасягнення. А сапраўдная мэта – гэта выхаванне чалавека, творцы і гаспадара.

У рамане "**Пушча**" *Віктара Карамазова* карэнныя духоўна-маральныя праблемы жыцця сучасніка таксама разглядаюцца праз яго адносіны да прыроды. Станоўчыя героі твора выступаюць супраць спажывецкага гаспадарання ў Лісанскай пушчы, супраць спроб "палепшыць" прыроду, хоць многае са зробленага ўжо цяжка выправіць. Найбольшай сімпатыяй аўтара карыстаецца ляснік Валюшка. Ён усімі сіламі стараецца ратаваць лясное багацце. Валюшка адчувае вялікую адказнасць за ўсё жывое ў пушчы. Ён лічыць, што нельга спакойна назіраць за тым, як гіне прырода, нельга толькі ўздыхаць. Трэба дапамагаць прыродзе, а каб дапамагчы, трэба яе ведаць. Добра ведаюць сваю пушчу леснікі Макар Курнопа, Міна, малады **таксатар** Андрэй Старопольны, дзед Гарох, васьмідзесяцігадовы Кулаш. Усе яны захоўваюць вернасць прыродзе, роднаму кутку. Іх аб'ядноўвае бескарыслівая любоў да прыроды, зямлі. Іх чалавечая крэда – пераўтвараць прыроду так, каб не абраваць сваіх прапраўнікаў.

Праз гарманічныя адносіны з прыродай асоба глыбей спасцігае і ўласны духоўны свет. Перад тварам прыроды чалавек адчувае вечнасць жыцця і бясконцасць быцця. Па сутнасці, беражлівыя адносіны да прыроды – гэта найвышэйшае праўленне адносін маральных, і таму літаратура і мастацтва, выхоўваючы эстэтычна, выхоўваюць разам з тым і маральна. Сучасныя беларускія пісьменнікі ў паказе ўзаемаадносін чалавека з прыродай імкнуцца спалучыць выключна практычныя, вельмі актуальныя задачы навукова-тэхнічнай рэвалюцыі з вечнымі праблемамі добра і прыгажосці, маральнага удасканалення асобы і захавання будучыні чалавецтва.

Спіс літаратуры

1. Андраюк, С. Вывяраючы жыццём / С. Андраюк. - Мінск, 1976.
2. Бугаёў, Дз. Я. Пра сучасную прозу / Дз. Я. Бугаёў // Палімя. - 1984. - № 10.
3. Дзюбайла, П. К. Беларускі раман : Гады 70-я / П. К. Дзюбайла. - Мінск, 1982.
4. Жук, А. Паляванне на Апошняга Жураўля: Аповесці, апавяданні / А. Жук. - Мінск, 1982.
5. Казько, В. Неруш : Раман / В. Казько. - Мінск, 1983.
6. Мележ, І. Жыццёвыя клопаты : Артыкулы, эсэ, інтэрв'ю / І. Мележ. - Мінск, 1975.
7. Пташнікаў, І. Выбраныя творы : у 2 т. / І. Пташнікаў. - Мінск, 1980. - Т. 2.
8. Распутин, В. Повести / В. Распутин. - М. 1976.
9. Распутин, В. Быть самим собой / В. Распутин // Вопросы литературы. - 1979. - № 9.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ